

Kirjanduslik ülevaat Galenos'e elust ja tööst.

Herbert Normann.

Antiikaja suurimaid ja silmapaistvamaid arste on kahtlemata Galenos. Tema tööd püsisid kaanonina kogu keskaja ja moodustasid küll enam kui ühe aastatuhande tooaegse meditsiini kõrgeima jõudluse. Sudhoff'i järele Galenos tundis hiilgavalt kogu oma aja teadmiste materjali, oli kodus mitte ainult filosoofias, vaid ka bioloogias ja kogu terapeutilises tehnikas ja neil alusel püstitas uhke õpetuse, mida on imetletud kõikidel aegadel süstemaatilise tervikluse ja hästiläbimõeldud sihikindluse tõttu.

Galenos sündis suvel 129. a. p. Kr. Pergamonis lugupeetud ja mitmekülgsest haritud arhitekti Niko'n'i pojana. Nikon elas heades tulunduslikes tingimuses, tundis hästi filosoofiat, matemaatikat ja loodusteadust, tema isiklikku elu segas vaid õel ja kuri naine, kes mehega oli alalises riius. Kui Niko'n'il siis 129. a. sündis poeg, pani ta lapsele, lähtudes igatsusest rahu järele, nime *Γαληνός* = rahuarmastaja, millega aga ei suutnud vältida, et poeg oli kogu eluaeg riiakas.

Esimese hariduse omandas Galenos oma isa juures, eriti matemaatikas, mida harrastas ka hiljem veel ja õppis siis kodulinna filosoofilis koolis, tutvudes Platon'i, Aristotelis'e ja teiste vanade filosoofide õpetusiga. 18-aastaselt hakkas ta õppima arstiteadust. Selleks oli tõukeks isa unenägu, mida peeti Asklepios'e näpunäiteks. Galenos õppis alul oma kodulinnas mitmete arstide juures ja asus siis peale isa surma reisidele, mis kestsid

148.—157. aastani. Tundes erilist huvi anatoomia vastu, peatub ta Smürnas anatom P e l o p s'i juures, töötab siis edasi anatoomia alal Korintuses N u m i s i a n o s'e juures ja asub lõpuks Aleksandriasse, kuhu pikemaks jääb püsima. Siin täiendab ta ennast edasi anatoomias, olgugi et ei unusta ka teisi arstiteaduslikke alasid. Inimeselundeid ei saadud küll enam Aleksandrietas näha, toimetati vaid loomakorjuste lahanguid, siiski oli Aleksandrietas veel parimaks kohaks osteoloogia õppimiseks. Aleksandrietas jätkas G a l e n o s ka oma kirjanduslikku tegevust, millega tegi algust 20-aastasena.

157. a. pöörab G a l e n o s Pergamoni tagasi ja määratakse kooli ülempreestri poolt gladiaatorite kooli arstiks. Selles lugupeetud ametis püsis Galenos 4 aastat (158—161), kasustades võimalusi anatoomilis-füsioloogiliseks uurimiseks ja täheldamiseks eluviisi mõju kohta kehaseisundisse. 162. a. ilmub ta Rooma, kuid seal ei tunne teda keegi. Ta otsib sidemeid kaasmaalasega Pergamonist ja tal on õnne. Nimelt haigustub Pergamoni koloonia kõige tähtsam liige, vana peripateetiline filosoof E u d e m o s. Haigel on *febris quartana*. Kuid tema juurde ei kutsuta G a l e n o s, vaid Rooma tähtsaimad arstid. E u d e m o s'e seisund halveneb, teda ei loodeta enam päästa. Siis vast kutsutakse G a l e n o s ja E u d e m o s paranebki. G a l e n o s'e karjäär on kindlustatud, tal tekib laialdane praksis üsna lühikese aja vältel. Ta loob sidemeid kõige nimekamate roomlasiga, hakkab pidama avalikke loenguid, illustreerides neid loomakorjuste lahanguiga ja vivisektoorseste katseiga. G a l e n o s'e nimi on kõikide suus, ta muutub iseteadvaks, riiakamaks, kutsudes esile teiste arstide poolt tugeva opositsiooni, eriti metoodikute ja solidaarpatoloogide poolt.

166. a., s. o. 4. aastase Roomas viibimise järel kaob ta äkki, põgenedes ligineva katku eest (I l b e r g¹). Koduteel peatub ta Kampaanias, Sitsiilias, Palestiinas, igalpool laiendades oma teadmisi. Vaevalt Pergamoni tagasi jõudnud, kutsuvad teda Rooma keisrid V e r u s ja M a r c u s A u r e l i u s Akvileiasse, kuhu G a l e n o s jõuab 168. a. talvel.

Keisrid põgenevad uuesti levima hakkava katku eest Rooma sihis; teel langeb V e r u s katkule ohvriks. G a l e n o s järgneb M a r c u s A u r e l i u s'ele, lükkab tagasi ettepaneku võtta osa sõjakäigust markomannide vastu ja jääb Rooma M a r c u s A u r e l i u s'e poja C o m m o d u s'e arstilise nõuandjana.

¹) Tsit. S u d h o f f'i järele.

Marcus Aureliu s'e tagasitulekul nimetatakse Galenos keiserlikuks ihuarstiks. Sellest ajast asub Galenos'e praksis kirjanduslik-teadusliku tegevuse kõrval enam tagaplaanile, kuid püsib ise suures lugupidamises surmani. Kui sureb Marcus Aurelius, astub troonile Commodus ja valitseb 12 aastat. Temale järgnevad sõdureist keisrid, ning siis tuleb Septimius Severus. Galenos'el on ikka veel suhteid õuega. 192. a. hävitab tuli tema raamatukogu. Suuremast osast töödest olid olemas ärakirjad, mõned aga olid igaveseks kadunud. Suri Galenos 201. a., võib olla ka 198. või 199. a. (Sudhoff), kas Roomas või Pergamonis, see pole kindlasti teada.

Galenos'e kirjatööde hulk on enormselt suur. Ta on kirjutanud ligi 400 tööd, mõned neist üsna kehakad. Tema poolt käsitletud alad on filosoofia, matemaatika, grammatika ja meditsiin. Meditsiinilisist töist on suurem osa läinud kaduma. Säilinud on ligi 180 tema nimega tööd, kuid mõned neist ei kuulu kindlasti temale, mõned jälle on vaid pealiskaudsed visked ja kavad. Umbes ühe viiendiku tema töödest moodustavad laialdased Hippokrates'e kommentaarid, mis on arstiteaduse ajaloolasile hindamatu väärtusega. Nooremas eas on tekkinud peamiselt tema teoreetilised tööd, kuna vanemas eas Galenos pani kirja oma praktilised teosed, mis toetuvad omadele kogemustele. Väga paljudes töödes peegeldub silmatorkavalt Galenos'e naeruväärne edevus ja enesearmastus. Ta ei jäta ühtegi juhtu kirjeldamata, kus saavutanud häid tulemusi, vaikib aga täiesti oma ebaõnnestumistest.

Galenos'e kõige tähtsamad teosed on tema „anatomilised uurimused“, „ravimeetodid“, „hügieen“, tööd „Platon'i ja Aristotelis'e õpetusist“, „kehaosade tarvitamisest“, „haigeist kehaosadest“ ja „arstimate tarvitamisest“.

Galenos on eklektik. Ta võtab kirjandusest, mis temale meeldib, kuid mitte valikuta, vaid lähtudes kindlaist isiklikest vaadetest. Empiirikuiga hindab ta teadumusi, dogmaatikuiga teoreetilise põhjendamise väärtust, eeskätt aga on ta hippokraatik. Kuid ta pole ka vaba pneumaatilise ja isegi metoodilise kooli mõjust.

Galenos'e peasihiks on luua teaduslikku süsteemi, kus arstiteaduse alad, millede praktiliseks ülesandeks on haigeteravi, põhjeneksid aladel, mis selgitavad haigeolemise loomust ja põhjust. Nende viimaste alade aluseks aga pidi olema terve organismi tundmine. Nii oli siis kogu Galenos'e süsteemi lähtepunktiks nor-

maalne anatoomia ja füsioloogia, neil baseerus haigusõpetus ja õpetus arstimate toimest ja viimaseil lõpuks teraapia.

Oma süsteemi loomiseks kasustas ta võrdselt nii matemaatilist, kui ka loodusteaduslis-empiriilist meetodit. Selle tagajärjeks oli, et ta 1) ei saanud üldse luua ühtlast süsteemi ja et ta 2) tegi suuri ja rohkearvulisi vigu, milliseid oleks saanud vältida, kui oleks tarvitanud vaid loodusteaduslis-empiriilist meetodit.

Galeno'se kogu õpetuse aluseks on Aristotele'se väljendus, et „loodus ei tee midagi ilma sihita“, sellepärast otsib ta ka igas elutoimuses kindlat sihti. Galeno'se arvates on keha vaid seadeldis, mis võimaldab hingele teostada tema funktsioone. Selleks kasustab organism mitmesuguseid temas peituvaid jõude, mis tihedalt seoses pneumaga.

Pneumat on 3 liiki (vastavalt Platon'i õpetusele), elupneuma (asukoht südames), psüühiline pneuma (asukoht peaaigus) ja füüsiline pneuma (asukoht maksas). Kuid nende liikide puhul pole tegemist pneuma erikvaliteedega, vaid ikka ühe ja sama ainega, mis ainult vastavalt asukohale teostab erinevaid funktsioone.

Peafunktsioone on vastavalt pneuma kolmele liigile 3. Esimene funktsioon, mis teostub maksas, on veremoodustamine ja ka organismi toitmine ning selle kasvu edendamine. Teine funktsioon teostub südames resp. artereis ja on vereliikumine, soojuse jaotamine ja reguleerimine organismis. Lõpuks kolmas funktsioon on aisting ja liikumine lähtekohaga peaaigust.

Nende 3 peafunktsiooni varal liidetakse kõik kehaosad ühtlaseks tervikuks. Neist sõltuvad ka kõik toimused üksikuis kehaosades ja elundeis.

Keha ise moodustub tahkeist ja vedelaist osiseist. Tahkete osiste hulka kuuluvad ühelt poolt „ühetaolised osised“, s. o. millede kõige vähemad alaosised on kõik ühetaolised, nagu lihased, rasv, luud (koed) ja siis „ebaühetaolised osised“ või „organa“, mis koosnevad mitmesuguseist kudetest, nagu neerud ja maks.

Keha vedelad osised on: veri, lima, kollane ja must sapp.

Organism on terve, kui kõik need osised leiduvad õiges kvantiteedis ja kvaliteedis. Kuid tervise piirid pole absoluutsed, vaid kõiguvad sõltuvuses east ja soost, eluviisist ja individuaalseist eeldusist, nii et igal üksikul inimesel tekib teatud vaheseisund, mis pole ei tervis ega haigus, milles aga peitub dispositsioon teatud haigusiks.

Haigus selle vastu pole midagi muud, kui üksikute kehaosiste funktsioonide muutus nende muutunud omaduste põhjal. Haigus väljendub sümptomeis. Toetudes meetodikuile tunneb Galenos 1) nelja vedela osise, 2) ühetaoliste osisti ja 3) organite haigusi (lokaalpatoloogia), kuid kuskil ei anna ta täiesti piiritletud sümptomitekompleksi, nagu näit. Aretaios.

Predisponeerivad põhjused loovad kalduvuse teatud haiguskujuudeks, juhuslikud haiguspõhjused annavad siis haigusdiateesi, kuna otsesed põhjused on tõukeks haiguse puhkemisele. Nii tekiavad funktsioonide häired¹⁾, mis põhjustavad tõelise haigusseisundi teatud sümptomeiga.

Haiguskulus tunneb Galenos mitmeid staadiume: algus, tõus, haripunkt ja vaibumine.

Inimorganismis ei valitse harilikult vedelate osiste või mahlade vahel kunagi täielik tasakaal, nagu see vastaks tervise ideaalile, vaid ikka on üks või teine esmasene omadus ülekaalus, mis põhjustada võib indiviidi haigustumist ja temale anda erilist kehalist ja vaimlist iseloomu. Sellega on Galenos loonud hiljem nii populaarseks saanud temperamentide (flegmaatiku, sangviiniku, koleeriku ja melanhooliku) mõiste, mis eneses peidab ka moodsa haigusdispositsiooni mõiste. Hippokrates'e õpetus kriitilisist päevadest viiakse ühendusse päikese ja kuuga ja seega valmistatakse ette tee hilisemaile astroloogilis-meditiinilisile ideedele.

Galenos võtab üle ka Hippokrates'e füüsilise mõiste. Arst peab raviga algama vaid siis, kui füüsis ise ei suuda haigusest üle saada. Sel puhul tuleb silmas pidada 3 indikatsiooni: 1) *indicatio causalis*, haiguse põhjuse kõrvaldamine; 2) *indicatio temperamentalis*, ülekaalus oleva vedela osise, *humor'i* korrektuur ja 3) *indicatio morbi*, mis sõltub haiguse loomusest. Sellega tuleb Galenos't pidada indikatsioonide loojaks arstiteaduses (Schwalbe).

Arstimite toime sõltub nende elementaaromadusist, kas nad on soojad, külmad, niisked või kuivad ja kas see omadus on väljendatud nõrgalt või tugevasti. Sel puhul on Galenos detailideni välja töötanud, missugused omadused igale arstimile on omased. Tähtis on veel, kas arstimis omadus on aktuaalne (*actu*) s. o. otsest toimiv või see omadus vaid peitub arstimis (*potentia*), et ju-

¹⁾ Πάθος.

huslikult pääseda mõjule. Ka toime tugevuse järele olid Galenos'el arstimid jaotatud. Esimesele astmele vastasid arstimid vaevalt märgatava toimega, teisele astmele — tugevama toimega, kolmandale — kergelt kahjustavate omadusiga ja neljandale — hävitava toimega. Galenos läks isegi nii kaugele, et näit. inimese ja koera rooja tarvitab arstimina.

Hiilgav ning suurepärane on aga Galenos'e dieteetika, tema dieteetiline ravi ja õpetus tervise säilitamisest.

Mis puutub eripatoloogiasse, siis väärib see tähelepanu. Galenos tunneb aistingu- ja liikumishäireid, nagu hüperesteesia, anesteesia, kramplikud liigutused, deliiriumid, meeltepettused ja häireid nutritiivse sfääri alal. Kriisile lisandab ta veel lüüsi mõiste. Edasi tunneb ta 4 palaviku liiki: *febris ephemera, tertiana, quartana ja putrida*. Ta annab pleuriidi ja pneumoonia differentsiaal-diagnoosi. Pneumoonia puhul on röga verine ja õhupuudus suurem. Verejooks kopsust on tingitud kopsu rebimisest püsiva kõha läbi ja võib põhjustada tiisikust. Ta kirjeldab kopsudes sõlmekesi¹⁾, analoogseid meie tuberkuleile ja soovib kliimavahetust, asumist Egiptusesse, Libüasse ja merirannikule. Kohad, mis eriti soodsalt pidid mõjustama tuberkuloosi, olid *Stabiae* Neapoli juures ja Sorrent. Väga huvitav on täheldus, et kui tuberkuloosile kaasub kõhulahtisus, siis prognoos muutub halvaks.

Digestioonihäigusest tunneb Galenos düspepsiat, soolte-katarre, düsenteeriat, põrnahaigusi. Kollatõves näeb ta sapiteede ummistust. Teistest haigusist kirjeldab ta väga hästi diabeeti, litiaasi, viies seda sugulusse podagra (*tophi* liigeseis vastavad kividele neerudes), hematuuriat, epilepsiat, hüsteeriat ja halvatusi. Neist ilmestuvad tserebraalsed ristipidi, kuna spinaalsete halvataste põhjusiks on traumad ja lülidahaigustused. Ka tunneb Galenos vesikõhtu, otsides selle põhjusi kõhuelundite haigustis, kuupuhastuste anomaaliais, hemorroidides ja maksakortsutamises. Terapeutiliselt soovib ta *hydragoga*'sid, eriti *scilla*'t.

Galenos oli hea prognost ja tundis väga hästi ennustuse tähtsust arsti kuulsusele. Ta kasustab prognoosiks, aga ka diagnoosiks, mitte ainult puht meditsiinilisi momente, vaid kõrvalisi asjaolusid, mis ei kuulu otse haiguse juurde. Nii tegi ta kindlaks pulsikiirenemise põhjal ühe armunud daami huvi kellegi tuntud tantsija vastu, kuna see kiirenemine tuli ilmsiks igakord, kui

1) Φύματα.

nimetati armastatud tantsija nime. Samuti leidis ta, et ühe orja pikaldane kõhetumine sõltus puudujäägist kassas, mis oli temale usaldatud. Galeenos oli nagu loodud simulatsioonide paljastamiseks, ja pühendas sellele küsimusele isegi eritöö.

Erilist tähelepanu aga väärivad Galeenos'e anatoomia ja füsioloogia. Tema anatoomia on imetajate: ahvide (ta nimetab ahvi „inimese naeruväärseks järelemoodustiseks“), karude, sigade ja teiste loomade (ka lõvide ja elevantide) anatoomia. Eriti rõhutab Galeenos anatoomia tähtsust kirurgidele ja soovib sooritada loomadelahkamisi, mis võimaldavad hästi tutvuneda osteoloogiaga (*macacus ecaudatus*), võrreldes luid majade põhimüürega ja telkide teivastega. Aleksandreias aga olevat võimalus õppida osteoloogiat ka veel inimluukeredel¹⁾. Ta kirjeldab periosti, kõhresid, sidemeid, ka luudeühendeid, peatudes teatud seadeldiste paremusil. Edasi kirjeldab ta väga tabavalt mälumis-, selja- ja kaelalihaseid (*platysma myoides*), kindralihast (*m. popliteus*), Achilles'e kõõluse algust säärelihaseist. Tema *splanchnologia* on puudulik, neuroloogia selle vastu moodustab Galeenos'e anatoomia hiilgeosa. Ta kirjeldab härja peaaaju, teeb vahet aju kõvkelme¹⁾ ja pehmekelme²⁾ vahel. Kõvakelme on väga närvirikas, kuna pehmekelme on enam veresoonteikas. Ajus tunneb Galeenos 13 osa: mõhnkeha (*corpus callosum*), 2 eesmist (külgmist) vatsakest, 3. ja 4. vatsakest, mis omavahel ühenduses urbe³⁾, nähtavasti meie *aquaeductus Sylvii* kaudu, fornix'i, nelik-küngastikku (*corpora quadrigemina*), käbikeha (*corpus pineale*), *processus cerebelli ad corpora quadrigemina*, *proc. vermiformis*, *calamus scriptorius*'t, *hüpophysis*'t ja *infundibulum*'i. Ajuerkudest kirjeldab Galeenos 7 paari, tundmatuiks jäid temale *nn. olfactorius* ja *abducens*. Kolmikerku (*n. trigeminus*) tunneb ta vaid osaliselt. *Ramus ophthalmicus*'t kirjeldab ta erierguna. *N. vagus*'e asemel tunneb ta *n. gastropulmonalis*'t. Üsna hästi kirjeldab Galeenos *n. recurrens*'i, näidates eksperimentaalselt, et selle läbilõikamine põhjustab afooniat. *Accessorius*'t ta eriti ei eralda. Ka nimetab ta veel *n. palatinus*'t ja *n. trochlearis*'t. Galeenos tunneb samuti sümpaatikuse

¹⁾ Galeenos ise on vaid harukorral inimesi lahanud, et oma leidusid loomadel võrrelda ja neid inimesele üle kanda.

¹⁾ Μηρυξ παχέα.

²⁾ Μηρυξ λεπτή.

³⁾ Πόρος.

ganglione, nähes neis erkude kõvendusaparaate. Seitsmenda ergu-paarina figureerib *n. hypoglossus*.

Galenos'e lahangutehnik oli suurepärane, see läks lahku meie tänapäevasest vaid sellepoolest, et prepareerimist koolnuil sageli kombineeriti vivisektoiriliste katseiga. Galenos püüdis tungida ka inimkeha peenemasse struktuuri, olgugi et tal puudusid igasugused optilised abinõud. Siiski nägi ta palja silmaga, et arterite-, mao-, soolte- ja emakasein koosneb mitmesuguseist kihtidest, et lihaseis leidub peale põhisubstantsi veel sidekoekiuseid ja mootorsete erkude lõpposi, nii et Galenos'e anatoomia on osaliselt ka histoloogia. Anatoomia pea põhimõtteks oli, arvesse võtta vaid asju, mida näinud oma silm, kuid Galenos kaldus ise sageli sellest kõrvale, mis põhjustas mitmesuguseid vigu.

Füsioloogia alal põhjenevad Galenos'e peajõudlused katseil loomad el, nii et siin tõelisest eksperimentaal-füsioloogiast tänapäeva mõttes võib rääkida, olgugi et Aleksandrea arstid olid juba varem katseid sooritanud elavil. Kuid Galenos'e meelevaldsed oletused, mis toetusid tõestamatuile või ainult osaliselt tõestatud eeldusile, takistasid tulemuste saavutamist, mis oleks olnud võimalik eelarvamiste puudumisel.

Aju ja närvide füsioloogiat tunneb Galenos võrdlemisi hästi. Aju on teadliku, aistva ja tunnetava hinge asukohaks, mitte nääre, nagu arvasid hippokraatikud ja on võrreldav üdiga luudes. Hing asub eesmises ajusagaras. Galenos teeb vahet kõvade mootorsete ja pehmete tundlikkude erkude vahel. Kindlasti on teada, et ta on läbi lõiganud seljaaju ja erke, et täheldada halvatusi, et ta üksikuid ajuosi ja kihte on kõrvaldanud ning südant paljastanud.

Galenos tunneb 3 seedimisstaadiumi: esimene seedimine toimub maos, teine maksas ja kolmas elundeis resp. veres. Iga seedimisstaadium annab jääke, mis lahkuvad kehast rooja, uriini, higi ja aurdumiste kujul.

Mahlateid Galenos veel ei tunne.

Peensooles valmistatud söögipuder läheb *venae portarum* kaudu maksa ja moodustatakse siin ümber vereks. Põrnal, mis ainult ruumipuudusel asub mao küljes ja mitte maksa küljes, kuhu ta kuulub, on ülesandeks enese külge tõmmata pakse ja muldjad toiduainete osi ning kaitsta verd roojastumise eest. Põrnas moo-

dustatakse melanhoolia¹⁾, must sapp. Maksas tekkinud veri pääseb *venae hepaticae* ja *vena cava ascendens*'i kaudu paremasse südamesse. Siin vabastatakse veri aineist, mida organism ei vaja (nad kõrvaldatakse kehast väljahingamisel ainult selleks otstarbeks avanevate *art. pulmonalis*'e poolkuutaoliste klappide kaudu), läheb urvete kaudu südamevaheseinast vasakusse vatsakesse, puutub siin kokku *venae pulmonales* kaudu südamesse jõudnud pneumaga ja saadetakse kehasse laiali.

Hingamismehhanism pole *Galenos*'e järele miski muu, kui rindkere lihaste kontraktsiooni toime.

Galenos'e kujutus vereringest on väga keerukas. Maost läheb toitepuder maksa ja moodustatakse seal ümber vereks. Osa verd kantakse kohe eriliste veenide väätide kaudu organismis laiali, osa pääseb *vena cava* kaudu paremasse südamesse. Urvete kaudu vaheseinas parema ja vasema südame vahel toimub alaliselt vere ja pneuma vahetus, mis *art. pulmonalis*'e kaudu verega varustatud kopsust pääseb *vena pulmonalis*'e kaudu vasemasse südamekojasse. Sealt kantakse nii veri kui ka pneuma aordi harude kaudu, mis veeniharudesse üle lähevad, kehas laiali.

Südametegevust tunneb *Galenos* hästi, ta on seda täheldanud sea paljastatud südamel, samuti ühel poisil *sternum*'i kaariesega. Parema ja vasema süda liiguvad ühel ajal, esimene, et veenide kaudu kehale anda sisseistutatud soojust, teine, et diastolise kopsudest ja kopsuveenest välja tõmmata pneumat, seda segada urvete kaudu *septum ventriculorum*'is paremast südamest vasemasse südamesse ületulnud verega ja segatult ühes soojusega saata arterite kaudu kehas laiali. Tõelisest vereringest ei tea *Galenos* veel midagi, ta oletab aga — ja see on juba edusamm võrreldes *Erastriatos*'ega — et ka vasem vatsake resp. arterid sisaldavad verd. Ainult on neis veri segunemise tõttu pneumaga vedelam.

Pulsi põhjust näeb *Galenos* erilises südamejõus ja ta tunneb väga paljusid pulsiliike pikkuse, sügavuse, laiuse, ajalise kulu (*celer, tardus, rarus*), rütmi, arterite pingulioleku ja täitmiskraadi põhjal.

Kirurgia alal on *Galenos* üldiselt tegelenud vähe, üsna üksikasjalik selle vastu on tema õpetus hambahaiguste ravist, kuid see piirdub pea eranditult medikamentoosse hambavalu kõrvalda-

¹⁾ *Μελαγχολία*.

misega ilma kirurgiliste ja tehniliste võimeita. Günekoloogia alalt on säilinud vaid mõned märkmed, oftalmoloogiast on kaduma läinud just patoloogilised osad. Muuseas on vaid teada, et Galenos otsis kae asukohta osalt *humor aqueus*'es, osalt läätses.

Galenos'e mõju jäi arstiteaduses püsima enam kui pooleks-teiseks aastatuhandeks ja mitte ainult sellepärast, et ta oli silmapaistev arst, õpetlane ja kirjanik, vaid et ta suutis mõista oma aja üldisi, eriti aga meditsiinilisi vajadusi ja neid rahuldada (Honigmann). Meelevaldselt surus ta ühte arvukad antiikse meditsiini allikad, lõi ühtlasi süsteemi ja ilmavaate, mis suutis seletada igat nähtu, nii et hilisemad arstid ilma vaevata tema teoseist võisid ammutada kogu vanaaja arstide teadmisi ja teadumusi. Sellepärast on Galenos ka avaldanud arstiteadusesse sellist mõju, mida pole saavutanud ükski arst ei enne ega pärast teda.

Galenos'ega lõpeb ka õieti antiikaja meditsiini ajalugu, olgugi et ajaloolased piiritlevad vana aega üle 2 sajandi hiljem, Läänerooma riigi hukkumisega.

Kirjandus.

Karl Sudhoff: Kurzes Handbuch d. Geschichte der Medizin. 3. u. 4. Auflage von J. L. Pagels „Einführung in die Geschichte der Medizin“ (1898). Berlin 1922. — Th. Meyer-Steinig u. Karl Sudhoff: Geschichte d. Medizin im Überblick mit Abbildungen. Zweite, durchgesehene Auflage. Jena 1922. — Georg Honigmann: Geschichtliche Entwicklung d. Medizin in ihren Hauptperioden dargestellt. München 1925. — E. Schwalbe: Vorlesungen über Geschichte d. Medizin. Dritte Auflage. Jena 1920. — Paul Diepgen: Geschichte d. Medizin I. Altertum. Zweite, vermehrte Auflage. Berlin u. Leipzig 1923. — Henry E. Sigerist: Grosse Ärzte. Eine Geschichte der Heilkunde in Lebensbildern. München 1932.